

Bijlage 2: Beknopt overzicht powerpointpresentatie

bij voorbereiding in de klas

Landbouw en veeteelt zijn op de Utrechtse Heuvelrug altijd nauw met elkaar verbonden geweest. Er werd rogge, boekweit, haver, tarwe en gerst verbouwd en vanaf eind 18de eeuw ook aardappelen. Om de onvruchtbare zand- en heidegronden herhaaldelijk te kunnen bewerken was veel mest nodig.

Schaapskooien voor mest

Eeuwenlang was de schapenteelt op de Heuvelrug een belangrijke bron van bedrijvigheid. De Veluwe schapen liepen overdag op de heidevelden van de Heuvelrug en 's nachts sliepen ze in speciale schapskooien. Deze schapskooien werden potstallen genoemd, omdat de boeren hier de mest (uitwerpselen) van de schapen verzamelden.

Schapendriften

Doordat de schapen en herders dagelijks heen en weer liepen van schapskooi naar heidevelden ontstonden paden. Deze paden werden zo regelmatig gebruikt, dat zij lange tijd bepalend waren voor de noord-zuid-infrastructuur van de Heuvelrug. Overdag bracht de herder immers zijn schapen de heuvel op, naar de heidegronden en 's avonds gingen ze weer terug naar de stal.

Rhenense venen

Ten oosten van Rhenen lag in de Gelderse Vallei een grote veenlaag, de 'Rhenense venen'. Vanuit nederzettingen als Rhenen, Bennekom en Ede deden inwoners gezamenlijk aan ontginning en turfwinning. Vanaf de 14e eeuw verdeelden de hertog van Gelre en de bisschop van Utrecht

de veengrond. Zij gaven tegen jaarlijkse betaling het recht tot ontginning aan boeren en burgers.

De Bisschop Davidsgrift

Op 12 maart 1546 kregen enkele rijke eigenaren van de veengrond op de grens tussen Sticht en Gelre toestemming om het veen te laten afgraven en turf te verhandelen en vervoeren.

De Bisschop Davidsgrift werd uitgebaggerd en verlengd. Arbeiders kwamen er rondom wonen.

Zo ontstond Veenendaal.

Tabak en de omgeving van Amerongen en Rhenen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Rond Amerongen, Elst en Rhenen staan nog altijd grote, donkere tabaksschuren in het landschap. Dit is een overblijfsel van 300 jaar tabaksteelt. Van het een komt het ander...

Vanaf de Gouden eeuw (17de eeuw) neemt de welvaart in Nederland toe. Een (beperkte) groep rijken is in de gelegenheid zich genotsmiddelen te veroorloven, waaronder rook-, pruim- en snuiftabak. De vraag naar tabak neemt dan ook zienderwijze toe. Het roken was hier zelfs zo populair dat buitenlanders schrokken van de vele pijprokende mannen en vrouwen met hun pikzwarte tanden...

Door de grote vraag naar tabak in de 17de eeuw was het verbouwen van tabak een winstgevende handel. Rond Amerongen, Elst en Rhenen bleek de grond heel geschikt voor de verbouw van tabaksplanten. De zuidflanken van de hellingen van de Heuvelrug lagen beschut en in de zon. De grond aan de voet van de Heuvelrug was een ideale mix van klei (rivier) en zand (heuvelrug). Doordat in deze streken ook veel schapen werden gehouden, die voor vruchtbare schapenmest zorgden, groeiden de tabaksplanten prima in de omgeving van Amerongen. Kasteelheer Godard Adriaan van Reede startte als eerste – in 1645 – met de verbouw van tabak op zijn grond. Boeren uit het dorp liet hij daar werken.

Mede door de eeuwenlange tabaksteelt rond Amerongen, Rhenen en Elst was Veenendaal bekend met het verwerken van gedroogde tabaksbladeren tot pruim-, snuif en pijptabak. In de loop van de 19de eeuw kwam daar het maken van sigaren bij. Ook waren er door de aanwezigheid van de grote hoeveelheid schapen, wolammerijen en spinnerijen. Een en ander gebeurde eerst thuis in gezinsverband.

Het proces:

Zaadje

Het tabakszaadje liet de boer op een nat lapje (vaak een oude sok) op een warme plek kiemen. Als na een paar dagen het zaadje wortel schoot, ging het in een speciale tabakskist: een broeibak met glazen deksel, gevuld met paardenpoep. In de zon werd deze kist zo warm dat er kleine plantjes groeiden.

Planten

De kleine plantjes gingen half mei – na het gevaar voor vorst – de grond in. Deze grond was tevoren rijk voorzien van schapenmest. De grond was opgedeeld in stukken (10 bij 20 meter) waar omheen als windscherm een hoge heg werd aangebracht. De heg bestond uit dikke takken waar pronkbonen (soort snijbonen) tegenaan groeiden. Deze pronkbonen groeiden snel en werden metershoog. De windgevoelige tabaksplant stond zo beschut.

Pluk

Al in juni was de tabaksplant meters hoog. De top van de plant werd eruit gehaald om de plant nieuwe energie te geven. Een paar planten liet men gewoon doorgroeien. Die leverde de zaaddozen voor nieuwe tabakszaadjes. Tussen juli en augustus werden met regelmaat de goede bladeren geplukt.

Drogen

Deze bladeren gingen op karren naar de speciale tabaksschuren waar ze werden gedroogd. Hier hingen de bladeren aan spijlen zo'n zes weken te drogen. Daarna werden de bladeren bijeengebonden tot bossen, waarna het kon worden verkocht aan sigarenfabrieken, zoals in Veenendaal. De typische tabaksschuren zijn een Nederlandse uitvinding: de bladeren mochten tijdens het droogproces niet schimmelen. In de schuur moest een goede ventilatie zijn. In de houten wanden van de schuur zitten luiken die open kunnen. Aan beide kant waren grote deuren zodat karren met bladeren makkelijk in en uit konden rijden.

Tabak: hard werken voor de handel

Boeren en pachters leverden de arbeid.

De kasteelheer en grondeigenaren zorgden voor geld.

De grondeigenaren verkochten de gedroogde tabak.

Tabak en tabak- en textielfabrieken: einde en nieuw begin

- **Amerongen**
  - Rond 1850: sigaren en later sigaretten raakten in de mode
  - In 1963 maakt een schimmel een einde aan de tabaksteelt
- **Veenendaal**
  - Rond 1850 was er een weverij en een machinale wolspinnerij; aan het eind van de eeuw waren er al zes textielfabrieken.
  - Aan het eind van de 19e eeuw ook tabaksindustrie... eerst aanvoer uit Amerongen e.o. later import uit het buitenland

Van 1650 tot 1850 was de tabak een winstgevende handel. De Amerongse tabak was niet van hoge kwaliteit... eigenlijk was het niet te pruimen, maar voor de pijp-, snuif- en pruimtabak was het prima.

Na 1850 kwamen sigaren en later sigaretten in de mode. Hiervoor was onze tabak niet geschikt. Voor de tabaksindustrie werd betere tabak uit het buitenland gehaald. De meeste tabakstellers in Nederland hadden eind 19de eeuw al het bijltje erbij neergegooid. Amerongen ging nog door, maar hun bestaan werd in de 20ste eeuw armoedig. De beide wereldoorlogen zorgden nog voor een laatste opleving doordat buitenlandse tabak moeilijk te krijgen was. In de jaren '60 zorgde een schimmel voor een definitief einde.

In Amerongen was het dan aflopende zaak, in Veenendaal gingen de zaken steeds meer voor de wind in de 19e eeuw.... in de wol- en de tabaksindustrie!

Aan het werk in de fabriek van Van Schuppen...

Vanaf het begin had de fabriek van Van Schuppen een sigarenmakersschooltje waardoor een arbeider binnen de fabriek het vak kon leren. Een nieuwe leerling leerde eerst de tabaksbladeren te strippen, daarna bosjes van de bladeren te maken en als laatste stap de señorita's, de sigaar, te rollen. Rond 1900 schakelde Van Schuppen veel thuiswerkers in. Vaak hielp het hele gezin mee. Sigarenmakers kwamen dan de ene zaterdag bij de fabriek tabak en dekblad kopen en de volgende zaterdag verkochten ze de geproduceerde sigaren weer aan de fabriek. De omstandigheden in thuiswerk waren slecht. Door een nieuwe Cao-regeling uit 1920-1921 werd thuiswerk onmogelijk gemaakt. Het werk in de fabriek was eentonig: je kreeg één specifieke handeling in het proces. De werkdagen waren lang in een vaak koude en stoffige omgeving en het loon bedroeg zo'n 3,50 gulden.

Het werken in fabrieken was wel van groot belang, nu de turfwinning voorbij was, maar de arbeidsomstandigheden waren verre ideaal. Werkdagen van 12 uur waren geen uitzondering.

Kinderarbeid

Omdat alleen kinderen van rijkere ouders naar school gingen, werkten er in de fabrieken wel 1500 kinderen van armere ouders. In 1901 maakte de leerplichtwet, die voorschreef dat kinderen van zes tot 12 jaar onderwijs moesten volgen, een eind aan de kinderarbeid.

Amerongen

In Amerongen was het na de jaren '60 gedaan met de tabaksteelt op grote schaal. Wel werd er nog geteeld voor persoonlijk gebruik en later voor het toerisme. Amerongen werd steeds meer een toeristisch dorp waar naast het prachtige kasteel, de authentieke dorpskern en de tabaksschuren te bewonderen waren en zijn. Verder is de diversiteit aan landschappen een trekker voor toeristen: heuvels, bossen, polders en dijken. Begin jaren '80 is een oude tabaksschuur ingericht als museum. Daar wordt tot vandaag de dag getoond hoe de tabaksteelt verliep. Er is een proefveldje voor de schuur en in de schuur is een tentoonstellingsruimte met drooggedeelte waar de tabak uit het proefveldje gedroogd wordt.

Veenendaal

In Veenendaal ging het in de 20e eeuw aanvankelijk steeds beter met de wol- en de sigarenindustrie. Maar door opkomst van sterke concurrentie uit het buitenland verloren de fabrieken steeds meer klanten en werden uiteindelijk aan het eind van de jaren '70 stuk voor stuk gedoemt te stoppen. Veenendaal bleef wel een werkzame gemeente. Een grote diversiteit aan bedrijven maakt van Veenendaal een aantrekkelijke werkgever en veel werknemers wonen en werken in de omgeving. De grote fabrieken werden hergebruikt of afgebroken... straatnamen herinneren nog aan de tijd van weleer.

Je kunt je afvragen of het Schaap de Sigaar is geworden. Als je zo naar deze plaatjes kijkt is er van schapen geen spoor meer te bekennen. In het landschap niet meer, maar ook in de fabriek niet meer. Wel herinnert de naam Scheepjeshof natuurlijk aan de heerlijke wol van de schapen. Er zijn nog veel meer gezichtspunten om te beoordelen of het Schaap de Sigaar is geworden. Het is een kwestie van hoe je ernaar kijkt!